ՀԻՆ ՑԻՇԱՏԱԿՆԵՐ.

(Շարունակութիւն) *

Գ.

Եկեղեցական հնութիւնների կարգում ս. Դաստատակից և Ցիրամոր պատկերից յետոյ գրէթէ առաջին տեղն է գրաւում վերևը նկարագրուած ս. Ամենափրկիչը։ Թէ ո՞ւր, ե՞րբ և ո՞վ է քանդակել այդ պատկերը, մեզ յայտնի չէ. գիտենք միայն, որ Հայաստան բերուած է նա Ի. դարում և այն ժամանակից մինչև օրս պահուել է Հայոց վանքերում։

Ը. դարու պատմիչ Ղևոնդ վարդապետը, խօսելով Աշոտ Պատրիկ իշխանի վերայ, յայտնում է, որ նա իւր ոստանի մէջ մի եկեղեցի շինեց և նորա մէջ ամփոփեց «զկենդանարարեալ պատկեր մարդեղութեանն Քրիստոսի ածեալ ի մտից արեւու»։ այս իսկ պատկերն է ս. Ամենափրկիչը[1] որ իրեն անցեալի հետ միասին հանդէս է բերում պատմութեան մէջ և Աշոտ Պատրիկին։ Ի. դարի վերջերում, ինչպէս յայտնի է, հիւսիսից Հայաստան արշաւեցին Խազարներն և ասպատակ սփռեցին երկրի մէջ։ Ժամանակի իշխանը՝ Գրիգոր Պատրիկ Մամիկոնեան՝ զօրքով եկաւ նոցա հալածելու և պատերազմի մէջ սպանուեցաւ 683 թուին։ Անգլուխ մնացած երկրի առաջնորդութիւնն անցաւ Բագրատունի Աշոտ Պատրիկ իշխանին.[2] ինչպէս նկարագրում է Ղևոնդ պատմիչը, Աշոտ էր «այր երևելի և նախամեծար ի մէջ նախարարացն Հայոց, ճոխ և պերճ յիշխանութեանն, յամենայն վարս երկրային զգաստ և առաքինասէր, և աղնուական քան զամենեսեան, և ծանօթ երկիւղին Աստուծոյ, և հոգարարձու ամենայն բարեգործութեան, և փոյթ յուսումնասիրութեան»։ Այսպիսի ընտիր յատկութիւնների շնորհիւ նախամեծար էր Աշոտ ոչ միայն Հայոց նախարարների, այլև բիւզանդական կայսրութեան աւագանու մէջ. պատրիկ տիտղոսը, որով ծանօթ է նա պատմութեան մէջ, տրուում էր միայն Բիւզանդիոյ առաջնակարգ իշխաններին։[1]

Չորս տարի խաղաղ առաջնորդեց Հայոց երկրին Պատրիկն Աշոտ. «զարդարէր զեկեղեցիս Աստուծոյ վարդապետական արուեստիւք և պաշտօնէից խմբաւորութեամբ, ասում է Ղևոնդ, պատուէր և երևելի սպասուք յիւրոց գանձուց»։ Ինչպէս ընտանեկան կեանքի մէջ խաղաղ էր և աշխարհաշէն, այնպէս էլ աղէտների և ամբոխումների ժամանակ քաջասիրտ էր և անձնուէր։ 688 թուին, երբ արաբացի զնդերն յարձակուեցան Հայոց վերայ և սկսեցին ասպատակել Ջուղայի կողմերն Երասխի հովտում, Աշոտ անձամբ առաջնորդեց իւր զնդերին ասպատակութեան առաջն առնելու. յարձակողների մասին վկայում է Ղևոնդ, թէ «էին որդիք յանցանաց և զաւակք անօրէնութեան, զարսն հարկապահանջութեամբ խոշտանդէին և զկանայսն զաղրալից պղծութեամբ խորհէին խայտառակել»։ Սակայն Աշոտի զնդերը «հարին զամենեսեան սատակմամբ սրոյ, և զմնացորդսն փախստա-

* Տես. Արարատ 1897, թ. Է. եր. 289։

1. Ղևոնդ Պատմ. գլ. Ե.։ 2. Յովհ. կաթ. գնում է Գրիգ. Մամիկոնեանից յետոյ «զՍմբատ Բագրատունի որդի Սմբատայ» եր. 53 (Մոսկ.)։

1. Բիւզանդական կայսրութեան իշխանների ամենարարձր պատուանուններն են մագիստրոս և պատրիկ. տէրութեան գլխաւոր պաշտօններն յանձնուում էին այդպիսի իշխաններին. հանդէսների ժամանակ աբքայազուններից յետոյ նոքա առաջին տեղն էին գրաւում. հրաւէրների ժամանակ, երբ ձայնում էին իշխաններին կայսեր առաջ գնալու, նախ մօտենում էին պատրիկները, որոնք կըրում էին ծիրանի թիկնոց և գայիսոն. այն ինչ բոլոր միւս պաշտօնեաները կայսեր գահի առաջ պէտք է աջ ծունկը խոնարհեցնէին և հեռանային, պատրրիկներն ունէին արտօնութիւն մօտենալու կայսեր անձին և համբուրելու նորա լանջը աջ կողմից, իսկ կայսրներն այդ ժամանակ համբուրում էին նոցա գլուխը։ Մի ժամանակ կար, որ այդ առաջնակարգ տիտղոս կրողների թիւը 12 հոգուց աւելի լինելու չէր։

կան առնէին». Արաբացւոց զօրավարն, իւր գնդի այդպիսի պարտութիւնը տեսնելով, դիմեց խորամանկութեան. նա հրամայեց իւր ժողոված ոսկին ու արծաթը շաղ տալ դաշտի մէջ Հայոց զօրքի առջև. փայլուն մետաղը տեսնելով, Հայերն «անխորհրդաբար» ընկան աւարի վերայ և մոռացան իրենց պարտքը թշնամուն հալածելու. այն ժամանակ Աշոտ Պատրիկ «սակաւ արամբք» ընկնում է թշնամու յետևից և հալածում. սակայն թշնամիք զօրանում են և յարձակուում Աշոտեան խմբի վերայ. կռուի մէջ Աշոտ ծանր վէրք է առնում, որն և ստիպում է Հայերին խելքի գալ և յարձակուելով թշնամու վերայ, լուծել Աշոտի վրէժը: Ծանր հարուածից չազատուեցաւ Աշոտ. զօրավարները բերին նորան իւր տոհմական կալուածքը Կոգովիտ, ուր նա «ի նոյն մահիճս վախճանեցաւ փառաւորապէս և թաղեցաւ ի կայս հանգստեան իւրոյ ի գիւղն Դարիւնս»:[1]

Թէև Հայոց հեղինակների կաճառի մէջ Աշոտ Պատրիկ յայտնի չէ իբրև նշանաւոր մատենագիր, սակայն աւանդութիւնից մենք գիտենք, որ նա երգել է Զորս ըստ պատկերին շարականը. այդ տեղեկութիւնը մեզ հաղորդում է ԺԴ. դարու պատմիչը մեծն Վարդան. նա ասում է, որ «Աշոտի շինեաց զԴարիւնից եկեղեցին յանուն Փրկչական պատկերին, զոր երեր որդի նորա (Սմբատ) յարևմըտից մասամբ, և ի նաւակատիսն երգեաց (այլ օր. զրեաց) Զորս ըստ պատկերին»[2] այս տեղեկութիւնը չենք գտնում միւս յիշատակարանների մէջ Վարդանից յառաջ և յետոյ, սակայն նոքա յիշում են Աշոտ Պատրիկի ուսումնասէր լինելը.[3] «փոյթ յուսումնասիրութեան, ասում է Ղևոնդ, «զարդարէր զեկեղեցիս ...վարդապետական արուեստիւք», այսպիսի ակնարկներից կարելի է մակաբերել, որ Աշոտ գրասէր էր և գրագիտութեան արդասիքներ թողած ապագաներին. նորա շարականը մի բարեպաշտական երգ է՝ նուիրուած այն եկեղեցուն, որ ինքը շինեց Դարոյնքում և այն պատկերին, որն ամփոփեց այն եկեղեցու մէջ:

Դարոյնք (Դարիւնք, Դարօնք) աւանը Կոգովիտ գաւառի ոստանն է և գտնուում էր արդի Հին Բայազիտի մօտերը. այժմ ևս այնտեղ նկատելի է Աշոտ պատրիկի կանգնած եկեղեցու աւերակը, որ տեղական ժողովուրդն անուանում է Ամենափրկիչ.[1] նորա հիւսիսային և հարաւային պատերի վերայ արձանագիր կայ, թէև եղծուած. այն մի քանի տողերից, որ կարդացուում են, կարելի է տեսնել, որ արձանագրի իմաստն համեմատ է Ղևոնդ պատմագրի խօսքերին. հիւսիսային որմի վերայ կարդացուում է. «ի պատրկութեան .... իշխան Հայոց ազգի ....» իսկ հարաւային որմի վերայ «ի ծագաց մտից արեւու ածեալ պարգևել մեզ հաճեցար, որ յամենայնի ...»: Այս հատուկտոր խօսքերը կարող են գաղափար տալ մեզ արձանագրի ամբողջութեան մասին, որ ծանօթ պէտք է լինէր Ղևոնդ պատմագրին և որից, ինչպէս երևում է, օգտուել է նա. «Եւ շինէր զեկեղեցին Դարիւնից յիւրում ոստանին, ասում է Ղևոնդ Աշոտի համար, և զկենդանագրեալ զպատկեր մարդեղութեանն Քրիստոսի ածեալ ի մտից արեւու մեծասքանչ զօրութեամբ հանգուցանէր ի նմա, և նորա անուամբ զեկեղեցին անուանեաց»: Պատմչի այս տեղեկութիւնների ադբիւրն, անշուշտ, յիշեալ արձանագիրն է, որի խօսքերից «ի ծագաց մտից արեւու ածեալ» գրէթէ բառացի կրկնում է Ղևոնդ: Մարդեղութեան պատկերի անունով կնքուած եկեղեցին ԺԴ. դարում ծանօթ էր ս. Փրկիչ անունով, ինչպէս և պատկերն էլ կոչուում էր Փրկչական.[2] իսկ թէ նոյն դարում այդ պատկերն իւր առաջին տեղումն էր, այդ մասին ժամանակի պատմիչները չեն խօսում:

Ժամանակի ընթացքում Դարոյնքի եկեղեցին անշքացաւ, գուցէ այլ կողմնակի պատճառներ նպաստեցին նորա անկմանը, բայց գլխաւորն այն է, որ ս. պատկերը փոխադրե-

1. Ղևոնդ Պատմ. գլ. Ե. (Ս. Պրրգ.).
2. Վարդան Պատմ. եր. 71 (Վենետ.).
3. Ասողիկ Բ. 4. (Ս. Պրրգ.).

1. Շահխաթունեան 6. եպ. ստորագրութիւն ելն.
2. Մխիթ. Այրիվանեցի, տես՝ 696 թուակ. Վարդան, եր. 71.

րուեցաւ Հաւուց Թառայ վանքը։ Հայոց հին վանքերից մէկն է եղել Հաւուց Թառ կամ Հայոց Թառ կոչուած մենաստանը, որ Երևանայ կողմերում Գեղարդայ վանքի մօտն է և կոչուում է նաև Ամենափրկչի վանք. ԺԱ. դարում Գրիգոր Մագիստրոս նորոգում է այդ վանքն և ընծայում է նորան Փրկչական ս. պատկերը, ինչպէս երևում է նոյն վանքի արձանագրից։ [1] Գրիգոր Մագիստրոս խօսելով ս. պատկերի մասին, յայտնում է, որ նա անձեռագործ է, յօրինուած է փայտի վերայ Տիրամօր հրամանով և ս. Յովհաննէս աւետարանչի ցանկութեամբ (խնդրելին Յոհաննու)։ Արդէն վերևը պարզուեցաւ, որ ս. Յովհաննէս աւետարանիչը փայտի վերայ յօրինեց Տիրամօր պատկերը, որ դրուեցաւ Հոգեաց վանքում։ Գրիգոր Մագիստրոսի խօսքերից այժմ իմանում ենք, որ նոյն առաքեալը նոյնպէս փայտի վերայ յօրինած է եղել և մարդեղութեան կամ Փրկչական պատկերը, որ յայտնի չէ, թէ երբ և ի՞նչ ճանապարհով Բագրատունեաց տոհմից անցել էր Պահլաւունիներին և դառել էր վերջիններիս հայրենիք, այսինքն հայրենական, ժառանգական սեփականութիւն։ Որ Գրիգոր Մագիստրոսի յիշած ս. պատկերը Դարոյնքի ս. Փրկչինն է, այդ երևում է արձանագրի այն խօսքերից, որոնք առնուած են Աշոտ պատրիկի շարականից. «և նորոգեալ վերստին հաստատեցաք զսուրբ ուխտս, ասում է Մագիստրոս, վերջինս քան զառաջինն. աստ եղաք զվէմն հաւատոյ հիման ս. եկեղեցւոյ»։ Այս խօսքերը, որ վերաբերում են թէ վանքին և թէ պատկերին, գրէթէ նոյնութեամբ կան Զորս ըստ պատկերին շարականի մէջ։ Ահա շարականի ամբողջութիւնը.

«Զորս ըստ պատկերի քում ստեղծեր,
Նորոգելով քեզ տաճարացուցեր,
Զնորոգեալս ի մէնջ զտաճարս
Ընկա՛լ քեզ ի բնակութիւն։
Որ շնորհես մեզ, կենաց տուո՛ղ,
Զկենդանագիր քո ծառայական կերպի,
Բերելով զբոլորից վերբերողդ,
Ի փառս սուրբ երրորդութեանդ։
Կեցո՛ զորդի ծառայի քո,
Զոր ի Հռովմայ զահիցն վերապատուեցեր,
Ո՞ր էրին ղվէՀ հաւատոյ հիման սուրբ
Եկեղեցւոյ։
Որ զվերջինս զայս հրաշազարդեցեր,
Քեզ հատի բնակցութեամբն հիմնափայլեցեր,
Զպանծալի եւ զփայլեալ փառս տանս
Այս վերջին փառ ղատաջինն»։

Այս շարականն ուղիղ հասկանալու համար առաջարկում ենք հետևեալ աւելի պարզ և դիւրամատչելի ձևն արձակ ոճով. եթէ սոյն շարականն եղծուած կամ կրճատուած չէ, մենք Աշոտ Պատրիկի խօսքերը կարդում և հասկանում ենք այսպէս.

«Տուո՛ղդ կենաց, որ ի փառս սուրբ Երրորդութեանդ շնորհես մեզ զկենդանագիր քո ծառայական կերպի, որ բերէ (յինքեան) զվերբերողդ բոլորից, ընկա՛լ քեզ ի բնակութիւն զտաճարս (զայս), զնորոգեալս ի մէնջ, զորս (զմեզ) ստեղծեր ըստ պատկերի քում և նորոգելով տաճարացուցեր քեզ։

[1] Արձանագրի խօսքերն այս են. «ՆԿԲ. (1013 թուին), ի թագաւորութեանն Գագկայ և ի հայրապետութեան տէր Սարգսի ես Գրիգոր Մագիստրոս վերստին շինեցի զեկեղեցին յիշատակ ինձ և ծնողացն իմոց, նաև ի տէրանցն աշխարհիս գանձագին արարի զվայրս սորա լերամբն և դաշտամբն և ամենայն կազմութեամբն, որ ի սմա, քառադէմբ, չորս անկեամբ յաջամբ և ահեկամբ, ի դիմաց և ի թիկանց. և տուաք յիշատակ անջնջելի արձանագրով և աշխարհակալ թագաւորի թղթովն և կայսերական կնքովն. հաստատեցաք ձեռագրով և հայրապետական նամակաւն. եւ ի նաւակատիս տաճարիս զոր շինեցաք, ընծայեցաք զհայրենիս մեր ս. եկեղեցւոյս, որ է Հայոց Թառ, հանգուսարան եւ օթարան անձեռագործ սուրբ պատկերին Յիսուսի Քրիստոսի, որ ի փայտին, խնդրելին Յոհաննու ս. աւետարանչին հրամանաւ Մօր Տեառն մերոյ ս. Աստուածածնին. եւ նորոգեալ հաստատեցաք վերստին ս. ուխտս վերջինս քան զառաջինն. աստ եղաք զվէմն հաւատոյ հիման ս. եկեղեցւոյ։ Գրիգոր Վահրամ պատանին»։ Այս արձանագիրն յետոյ խախտուել է. 1721 թուին նորա տակն այսպէս է գրուած. «վերոյգրեալ արձանս գրեալ կայր ի վերայ ս. Ամենափրկչին արքայաշէն դարպասին գուրս կոյս հարաւակողմն ի վերայ մեծ լուսանցոյց պատուհանին, որ ի շարժմանէ խախտեալ կայր. ՌՃՀ (1721) թուին Աստուածատուր կաթուղիկոսն կամեցաւ վերստին նորոգել. ի քակելն ես Քուրդ Յովհաննէս իմ ձեռամբս վեր առի զարձանս և գրեցի (գրեցի՞) աստ»։ Հախթամունեան, ստոր. 575։

«(Դու)՝ որ զվերջինս զայս (տուն) հրաշազարդեցեր՝ և քև չափ բնակցութեամբ հիմնափայլեցեր զպանծալի և զփայլեալ փառս տանըս՝ այս վերջինս քան զառաջինն՝ զորդի ծառայի քո՝ զոր վերապատուեցեր ի գահիցն Հռովմայ՝ կեցո՛ (ասա՝ ի տանս)՝ ուր եդին զվէմն հաւատոյ հիման սուրբ եկեղեցւոյ»։

Որպիսի՛ վսեմ բարեպաշտական զգացմունք։ Իւր որդու բերած ս. պատկերի համար կանգնելով Դարոյնքի եկեղեցին՝ որ թերևս մինչ ցայն մի անշուք մատուռ էր՝ Աշոտ Պատրիկ նորա նաւակատեաց հանդէսը կատարելու ժամանակ հոգւով վերանում է Կենաց Ծուղի ահաւոր աթոռի առաջ. նախ՝ մտաբերում է՝ որ ինքն ստեղծուած է իբրև նոյն Կենաց Ծուղի պատկեր՝ և Փրկչի կենարար արիւնով նորոգուած է մի և նոյն ժամանակ իբրև տաճար և բնակարան Աստուծոյ. մատուցանելով անկարօտ Արարչին իւր նորոգած տաճարը՝ խնդրում է ընդունել այն իբրև օթևան այն ս. պատկերի՝ որ շնորհուած է իբրև Կենաց Ծուղի ծառայական (մարդկային) կերպի կենդանագիր՝ և իւր վերայ կրում է «բոլորից վերաբերողի» նմանութիւնը։ Ապա Աշոտ Պատրիկ հոգեկան բերկրութեամբ զուարճանում է՝ տեսնելով՝ որ իւր կառուցած եկեղեցին աւելի փառաւորուած՝ հրաշազարդուած՝ հիմնափայլած է Փրկչի ներկայութեամբ («քև չափ բնակցութեամբ»)՝ և ոգի է առնում՝ ճանաչելով՝ որ նոյն իսկ այդ բնակցութեան պատճառով իւր կանգնած տաճարի այս վերջին փառքն աւելի մեծ է առաջինից. թէպէտև ինքը կայսրներից («ի Հռովմայ գահիցն») փառաւորուած է պատիւներով՝ սակայն իրեն ամենից մեծ պարգև է համարում այդ ս. պատկերը՝ ուստի ինքն իրեն համար (ըստ ոմանց իւր համար) խնդրում է՝ որ Կենաց Ծուղը փրկութիւն տայ՝ կեցուցանէ իրեն այն տեղ՝ ուր ամփոփուած է ս. պատկերն իբրև «վէմ հաւատոյ հիման սուրբ եկեղեցւոյ»։ Բնական և արդար խնդրուածք։ Նա փափագում է իւր հոգևոր կենդանութիւնը տեսնել այն տեղ՝ ուր եկեղեցու հաստատութեան վէմն է. նա՝ գիտենալով՝ որ նիւթական ամուր շինուածներն անգամ եղծանելի են՝ կամեցել է իւր զգացումներով՝ իւր գաղափարներով միշտ կենդանի մնալ և նոյն իսկ իւր անցաւոր կեանքից յետոյ ևս ապրել այն տեղ՝ ուր անխափան կը կատարուի եկեղեցու նաւակատեաց հանդէսը և կերգուի իւր շարականը միշտ կրկնելու համար նորա հոգու փրկութեան խնդրուածքը։ Պատկերամարտութեան դարերում Աստուծոյ անեղծանելի պատկեր հանդիսացող բարեպաշտ քրիստոնեայ իշխանի բերանից ս. պատկերի համար յայտնած այդպիսի ջերմ ոգևորութիւնն և հաւատն արդարև միշտ անմոռանալի յիշատակ կը մնայ ապագայ սերունդի համար՝ քանի կայ ս. եկեղեցու հաւատոյ հաստատութեան վէմը։

Աշոտի շարականի մէջ տարօրինակ մեկնութեան առարկայ է եղել սակայն այն հատուածը՝ որտեղ յիշուում է Հռովմայ անունն և «վէմն հաւատոյ հիման ս. եկեղեցւոյ»։ Դեռ ԺԲ. դարում Ներսէս Լամբրոնացին Յուսիկ Ճգնաւորին գրած թղթի մէջ ասում է. «Զոր լուծանեն մեկնիչք ընդարձակ բանիւ ի վերայ թագաւորական քաղաքին՝ ուր եդաւ վէմն հաւատոյ հիման ս. եկեղեցւոյ ըստ ումեմն ի մեր վարդապետաց»։ Իսկ Լևոն արքային գրում է՝ թէ Որպէս ասի յերգ մի՝ ուր առ մեզ եղանակի կեցո՛ զորդի ծառայի քո՝ զոր ի Հռովմայ գահիցն վերապատուեցեր և այլն։ Այդ յիշելով՝ Ն. Լամբրոնացին ուզում է ասել՝ որ Կ. Պոլսի կամ Նոր Հռովմայ եկեղեցին է հաւատոյ հիմքը։ Ուրիշներն աւելի հեռու են գնում և Նոր Հռովմայ փոխարէն հին Հռովմն են ուզում ճանաչել. մինչև անգամ մեր ժամանակներում Մատթէոս կաթուղիկոսը՝ կամենալով ապացուցանել Դաշանց թղթի ստուգութիւնը՝ Աշոտ Պատրիկի շարականի նոյն խօսքերը դնում է՝ ի թիւս այլոց՝ իբրև փաստ։ Այն ինչ այսպիսի մեկնութիւնը բոլորովին համեմատ չէ ոչ գրուածքի մտքին և ոչ էլ աւանդութեանը։ Աշոտ Պատրիկ իւր երգն յօրինելու ժամանակ՝ անշուշտ՝ աչքի առաջ է ունեցել սաղմոսերգուի խօսքերը՝ «Ցո՛ւր զօրութիւն ծառայի քո՝ կեցո՛ զորդի աղախնոյ քո և այլն»։ և նոցա համեմատ հիւսել է խնդրուածք իւր կամ իւր որդու կենդանութեան մասին. նորան չեն շրջացուցել աշխարհային փառքերն ու պատիւ-

ները՝ որ Հռովմայ գահերից ունեցել է, այլ նա երազում է մի այնպիսի միութիւնի կամ երջանկութեան մասին, որն անանցանելի է, այն է կենալ, ապրել անդ՝ ուր դրուեցաւ սուրբ եկեղեցու հաւատի հաստատութեան վէմը, որի դէմ չարաչար մնքառում էին մոլեռանդ մահմեդականութեան ներկայացուցիչ արարացիները։ Աշոտ Պատրիկի նոյն այդ միաքն այդպէս հասկացել և այդպէս կրկնել է Գրիգոր Մագիստրոս՝ որ ս. պատկերի համար Հաւուց Թառայ արձանագրում նոյն բառերով ասում է՝ թէ «ասա եղաք զվէմն հաւատոյ հիման ս. եկեղեցւոյ»։ Մագիստրոսի այս խօսքերից՝ որ վերաբերում են ս. պատկերին՝ ոչ ոք՝ յոյս ունինք՝ չպիտի եզրակացնէ՝ թէ Հաւուց Թառայ վանքը Կ. Պոլիսն է կամ Հռովմը՝ և հաւատացնէ ուրիշներին թէ բոլոր միւս եկեղեցիների հաստատութեան հիմքը դրուած է այն վանքում։ Գրիգոր Մագիստրոս Աշոտ պատրիկի շարականից այդ խօսքերը կրկնելով՝ ուղեցել է միայն նոյն գաղափարն արծարծել՝ ինչ որ իւր նախորդը՝ այն է «բոլորից վերբերոդի ծառայական կերպի կենդանագիրն՝ յիշեցնում է մեզ մեր հաւատոյ վէմին՝ Յիսուս Քրիստոսին՝ որ եկեղեցու հաստատութեան հիմն ու խարիսխն է. այս անելով՝ Գրիգոր Մագիստրոս արձանագրի միջոցով հաստատում է՝ որ շարականի բովանդակութիւնը վերաբերում է թէ եկեղեցուն և թէ ս. պատկերին՝ որոնք երկուսն էլ ԺԱ. դարում Հայոց յիշողութեան համար կարելի է ասել կրկնակի վերանորոգուեցան. Դարոյնքի եկեղեցու փոխարէն հաստատուեցաւ Հաւուց Թառայ, ուխտը՝ որ աւելի փառաւոր էր քան առաջինը. «հաստատեցաք վերստին ս ուխտս վերջինս քան զառաջինն»՝ ասում է Մագիստրոս՝ կրկնելով Աշոտի շարականից մի հատուած։ Այնուհետ վերահաստատելով՝ ս. պատկերն ևս նորոգուեցաւ ամենի յիշողութեան մէջ և նորոգեց այն ամենը՝ որ այնպիսի բարեպաշտական ջերմեռանդութեամբ Ի. դարում հանդէս բերեց Աշոտ Պատրիկ։

Կ. Կ.

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

ԿԱԹՈԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

Լեւոն ԺԳ. պապը մի նոր վէպ է հրատարակել՝ ֆրանկների մկրտութիւնը նիւթ առնելով՝ այս դէպքի 1400 ամեակի առթիւ՝ որ մօտերումս լրացաւ։ Այդ վէպի մէջ պապը գովաբանում է ֆրանսիական թագաւորներին և փառաբանում է Ֆրանսիայում բողոքականութեան հալածուիլը՝ որով կաթոլիկ եկեղեցին իւր ծոցում պահեց Ֆրանսիական աղգը։

— Պետրոս Կանոզիայի՝ որին կաթոլիկ եկեղեցին սրբոց շարքն է դասել՝ 300 ամեայ յոբելեանին Պապը մի կոնդակ է ուղղել Գերմանիոյ՝ Աւստրիոյ և Զուիցերիոյ եպիսկոպոսներին դպրոցական խնդրի մասին։ Կոնդակը Կանոզիայի յիշատակը յարգելով յայտնում է՝ որ նա առաջինն եղաւ՝ որ պաշտպանեց եկեղեցւոյ գործը՝ երբ Լուտերը պարզեց ապստամբութեան դրոշակը։ Եթէ եղել է մի ժամանակ՝ ասում է կոնդակը՝ երբ կաթոլիկ եկեղեցին պէտք է իւր գործի պաշտպանութեան համար զինուի դիտութեան բոլոր արգասիքներով՝ այդ ներկայ ժամանակս է՝ որովհետև դէպի յառաջադիմութիւն ձգտող միտքը երբեմն կրօնի թշնամիներին առիթ է տալիս հաւատոյ դէմ յարձակուելու։ Այդ պատճառով պապը իւր «յարգելի եղբարց» համոզում է աշխատել՝ որ դպրոցներում պահպանեն հաւատոյ մաքրութիւնը։ Նոյնպէս յորդորում է՝ որ կաթոլիկ ծնողները և եկեղեցին աշխատեն՝ որ իւրեանց դաստիարակութեան գործում անխախտ պահպանուին։ Սորա համար ձգտելու է՝ որ նախ կաթոլիկները իւրեանց առանձին ուսումնարանները ունենան և չբաւականան խառն դպրոցներով՝ և երկրորդ՝ կրօնի համար ոչ միայն առանձին դասաւանդութեան ժամեր նշանակուին՝ այլ և ամբողջ կրթութիւնը քրիստոնէական բարեպաշտութեան ոգւով ներշնչուած լինի։ Եւ այս ոչ միայն տարրական դպրոցներում՝ այլ և համալսարաններում աստուածաբանութիւնը յայտնի տեղ է բռնելու։ Որպէս զի այս խրատները հնարաւոր լինի կատարել՝ կոնդակը ստիպագին խորհուրդ է տալիս եպիսկոպոսներին համերաշխ լինել և միացած ոյժով մի նպատակի դիմել։

— Պապն ընդունելով Ֆրանսիացի բանուոր դասակարգի ներկայացուցիչներին՝ մի ճառ ասաց՝ որի մէջ յայտնելով իւր մշտական և առանձին համակրութիւնը դէպի ազնիւ Ֆրանսիան՝ յիշեցրեց նոցա հաւասարութեան սկզբունքները՝ որոնց հիման վերայ միայն կարող է լուծուիլ ընկերվարական խնդիրը։ «Հաստատուն մնացէք՝ ասաց Պապը՝ ձեր բարի գործերի մէջ՝ շարունակեցէք սիրել կը-